

עורך היילברונר

אפקט וולסבורג

טירת וולסבורג, פגאניות ומיתוסים של הנאציזם במוזיקה הפופולרית האירופית
לאחר מלחמת העולם השנייה

חשיבה גזעית, נצרות גרמאנית ומיסטיקת הטבע הפולקיסטית יידונו כאן באריכות. היסטוריונים מעולם לא התייחסו אליהן ברצינות מכיוון שהם התייחסו לאידיאולוגיה זו כסוג של היסטוריה לא אינטלקטואלית. הם התייחסו אליה בדרך כלל כאל פְּסֵדָה, שמטרתה להסתיר מאבק אמיתי על עוצמה, ולכן, הם חשבו שעל ההיסטוריון לעסוק בגישות אחרות, שנתפשו כחשובות יותר. ואולם, המציאות היתה אחרת. דווקא המכלול של ערכים ורעיונות גרמניים פרטיקולריים טמן בחובו את הסוגיות המרכזיות של התקופה למגזרים חשובים באוכלוסייה (ג'ורג' מוסה, *משבר האידיאולוגיה הגרמנית*)¹

אגדות רבות נקשרו בשמה של טירת וולסבורג (Wewelsburg) המסתורית, ששוכנת בקרבת העיר פאדרבורן (Paderborn) בצפון-מערב גרמניה.² לפי אחת מהן, בוולסבורג התרחש "הקרב האחרון ליד עץ הלבנה" (birch tree), שבמהלכו, כך על פי המיתולוגיה הגרמאנית, הובס "צבא ענק מהמזרח" בידי "המערב". לפי אגדה אחרת, טירת וולסבורג היתה מעוזו של ארמניוס, לוחם ומנהיג של שבט גרמאני קדום. ואולם, הסיפור המוכר ביותר על הטירה קושר אותה להינריך הימלר, מפקד האס. אס., ולפיו המשטר הנאצי הועיד את וולסבורג למקום פולחן (Kultstätte) ומרכז רוחני בשביל קציני ה"שוצטאפל".

התכנון המקורי של האס.אס. היה לבנות בטירה מרכז אימונים בשביל "המשרד לענייני גזע" (Rasseamt). באמצע שנות ה-30 התחיל האס. אס. לשפץ את המבנה כדי להפוך אותו למקום מפגש מרכזי של מנהיגיו ולבית ספר ל"לימודי פולקלור והיסטוריה גרמאנית עתיקה ולהכוונה פוליטית-אידאולוגית". בסוף שנות ה-30 נערכו במקום קורסים בהשתתפות קציני אס. אס. במגוון נושאים, בהם פרה-היסטוריה, העת העתיקה, מיתולוגיה, ארכיאולוגיה ואסטרונומיה, ולאחר שהסתיימו השיפוצים הורה הימלר לכל ראש קבוצה באס. אס. (Gruppenführerkorps) להשתתף בסדנאות בטירה, שנמשכו שלושה חודשים. בנוסף, כל מפקד חדש בארגון קיבל הוראה לערוך בטירה את טקס החתונה שלו, שבו יישבע אמונים לחוקי הגזע והדם של האס. אס. הטירה נועדה גם לשמש מחסן ל"טבעות הגולגולת" (Totenkopfringe), שהוענקו לקצינים בארגון.³

¹ George Mosse, *The Crisis of German Ideology* (New York, 1980), p. 2-3

² Karl Hüser, *Wewelsburg 1933-45: Kultstätte des SS-Ordens* (Paderborn, 1987); Jan-Eril Schulte (ed.) *Die SS, Himmler und die Wewelsburg* (Paderborn, München, Wien, Zürich, 2009).

³ Daniela Siepe, "Die Wewelsburg in der phantastischen Literatur", Daniela Siepe and Kirsten J. Stucke (eds.) *Mythos Wewelsburg* (Paderborn, 2015), p.101-118; Siepe, "Die 'Gralsburg' der SS? Legendenbildungen um die Wewelsburg in der wissenschaftlichen und populärwissenschaftlichen Literatur", *Mythos Wewelsburg*, p. 43-100; Siepe "Esoterische Sichtweisen auf die Wewelsburg. Rezeption in 'satanistischen' Kreisen", *Mythos Wewelsburg*, p. 207-248; Thomas Pfeiffer, "'Das Reich der Schwarzen Sonne'. Die Wewelsburg und ihr Zeichen in rechtsextremistischen Symbol-und Mythenwelten", *Mythos Wewelsburg*, p.165-190.

ואולם, למרות כל התכניות וההכנות, שנועדו להפוך את הטירה למתקן אימונים, בית ספר, מוזיאון ואתר עלייה לרגל, שימשה וולסבורג בעיקר מרכז מחקרי פסאודו-מדעי על מקורות הגזע הגרמני, שהתמקד בשיטות גנאלוגיות-גזעניות (Sippenforschung) לאיתור וזיהוי חברות ומשפחות טהורות גזעית. בזמן המלחמה, ובעיקר לקראת סופה, שימשה הטירה מקום להתכנסויות של ראשי האס. אס. המפגש המפורסם ביותר שם נערך ערב "מבצע ברברוסה", שבו סוכמו ההוראות האחרונות לפני הפלישה לברית המועצות ב-1941.

לאחר המלחמה צצו שמועות ותיאוריות, שלפיהן הימלר ביקש להפוך את הטירה לא רק לאתר למחקר, ללימוד ולאימונים, אלא גם לאתר קדוש ברוח האגדות האנגליות על המלך ארתור, זאת בשעה שלכמה מתחמים בשטח הטירה ניתנו שמות, שלקוחים מתוך סיפורי "הגביע הקדוש" ומאגדות אחרות. כמה בני אדם וארגונים, שמרבייתם נטו לימין הקיצוני, וכן כתות פגאניות שונות מצאו לאחר המלחמה עניין רב בטירה ובאגדות עליה. הם חלק מתופעה, שמכונה במאמר זה "אפקט וולסבורג", ועוסקת במשיכה אל מיתוסים ודימויים נאציים, ובניסיון של קבוצות אוקולטיות ונאו-נאציות, בעיקר בסצנת מוזיקת הנאו-פולק, להשתמש בדימויים הללו ולהפוך את המיתוסים למציאות.

אפקט וולסבורג

מאז שנות ה-50 של המאה הקודמת הופיעה טירת וולסבורג בכמה ספרים, שאפיינו את האס. אס. כמסדר והכשירו את הקרקע להופעתן של אגדות שונות על הטירה. ולטר שלנברג (Schellenberg, 1910-1952) ראש שירותי הביון המאוחדים של גרמניה הנאצית ויד ימינו של הימלר, כתב בספר זיכרונותיו, שיצא לאור ב-1956, ארבע שנים לאחר מותו, כי הימלר תכנן את מבנה האס. אס. על פי העקרונות המארגנים של מסדר הישועים, וכי טירת וולסבורג היתה "מנזרו של האס. אס.", שבו נפגשו מדי שנה חברי "המועצה החשאית" של הארגון.⁴ ספרו של היינץ הונה (Höhne), *מסדר ראש המוות: סיפורו של האס. אס. של הימלר* (Der Orden unter dem Totenkopf: Die Geschichte der SS), שיצא לאור ב-1967, מתאר כיצד האס. אס. אימץ כמה מעקרונותיו של מסדר הישועים, אך בו בעת גם התנגד לו.⁵ בספרו, שתתם רבות להתקבלותם של מיתוסים מסוג זה, תיאר הונה את חדר האוכל של טירת וולסבורג, שאורכו 35 מטרים ורוחבו 15 מטרים, בו אירח הימלר את חברי

⁴ Walter Schellenberg, *The Schellenberg Memoirs* (London, 1956), p. 32-33.

⁵ Heinz Höhne, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS (Der Orden unter dem Totenkopf: Die Geschichte der SS)* (New York, 1969), p. 172-173.

”פנל המלך ארתור” וערך פגישות רוחניות עם ”שנים-עשר השליחים” (the Twelve Apostles). בספר, כינה הונה את טירת וולסבורג כ”גביע הקדוש של הימלר”.⁶

טירת וולסבורג

מיתוסים פופולריים אחרים על טירת וולסבורג ניתן למצוא גם בפרסומים אזוטריים יותר ובתאוריות קונספירציה, כמו למשל בספרי פנטזיה, שיצאו לאור בשנות ה-60 ובהם נטען כי סיפורו האמיתי של הנאציזם, שעד כה נסתר מעיניהם של היסטוריונים וחוקרים, יכול להיות מובן רק באמצעות תיאוריות על אגודות סתרים.⁷ לפי אחת התיאוריות, טירת וולסבורג היתה מרכז חניכה סודי של האס. אס., שבו חבריו ערכו את טקסיהם ובכיריו נפגשו סביב שולחן עגול. היה זה, כפי שמתארת דניאלה סיפה, ”מרכזו הקסום והרוחני של ’המסדר’, המרכז הרוחני של ’אגודת תולה החדשה’ (New Thule Society) [אגודת תולה היתה קבוצה פולקיסטית אזוטריית, שפעלה בבוואריה ימי רפובליקת ויימאר ותמכה במפלגת הפועלים הגרמנית, שממנה צמחה המפלגה הנאצית], מרכז העצבים של ’המסדר השחור’ (the Black Order [כינוי לאס. אס.]), המקום שבו ערכו המושבעים הבכירים את טקסי הפולחן הקדושים והסודיים ביותר”, מעין מעבדה שבה עתידים לקרום עור וגידים אנשי-האלים הגרמאנים הקדומים.⁸

⁶ Höhne, *The Order of the Death's Head*, p. 173; Höhne, *The Order*, 173; Peter Longerich, *Heinrich Himmler* (Oxford, 2012), p. 294-296.

⁷ See: Trevor Ravenscroft, *The Spear of Destiny* (Boston, 1973); Nicholas Goodrick-Clarke, *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism, and the Politics of Identity* (New York, 2002); Gavriel D. Rosenfeld, *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism* (Cambridge, 2004).

⁸ Siepe, “Die Rolle der Wewelsburg in der phantastischen Litteratur”, p. 493-494.

כמה כתות שטן הן דוגמא טובה לשימוש העכשווי במיתוס של טירת וולסבורג. "כנסיית השטן" (Church of Satan) ו"מקדש הסת" (Temple of Set), שהוקמו בשנות ה-60 וה-70, הן הבולטות שבהן. הכת "כנסיית השטן" היתה בשיאה התנועה האוקולטית הגדולה ביותר בארה"ב. מנהיגה היה אנטון זנדור לאוויי (Anton Szandor LaVey, 1930-1997), שהתחיל את דרכו כמאלף אריות ומוזיקאי בקרקסים, קרנבלים ובתי שעשועים. בהשפעתו של אמן האוקולטיזם הבריטי אלייסטר קראולי (Aleister Crowley, 1875-1947) וממשיכיו, ייסד לאוויי את "כנסיית השטן" ב-1966 בסן פרנסיסקו, שהושפעה רבות מתיאוריות והגות נאציות. תלמידו של לאוויי, מייקל א. אקווינו (Aquino), קצין לשעבר בצבא ארה"ב, מרד בו, וב-1975 ייסד כת משלו בשם "מקדש הסת".⁹ כת זו נמשכה אל האוקולטיזם הנאצי, ובדומה לכתות נוספות, שהתפלגו מ"כנסיית השטן", חברי "מקדש הסת" התרשמו מהמסורת הגרמאנית הרומנטית ומהשפעותיה על הנאציזם והאס. אס.

האס. אס., טען אקווינו, הוא "התגלמותה החיה של המדינה הנציונל-סוציאליסטית האידיאלית, שנשלטה על פי עקרונות בלתי-רציונאליים". הוא אימץ כמה מעקרונות האסתטיקה והעיצוב של הנאציזם וטען כי "מנהיגי האס. אס. עסקו בפרקטיקות שונות, שהכתיבו עיצובים ספציפיים כדי ליצור אפקטים תפעוליים וציריים, שיכולים לשמש אותנו בטקסינו השטניים כיום".¹⁰ אקווינו נסע ב-1982 לוולסבורג כדי להתנסות בעצמו במיסטיקה הנאצית וערך טקס מאגי ב"היכל המוות" (Totentatte), המקום שבו לכאורה ערך הימלר את טקסיו,¹¹ שזכה בהמשך לכינוי "טקס וולסבורג" (Wewelsburg working).

גם לטקס ידוע לשמצה זה נקשרו סיפורים רבים, במיוחד לאור העובדה שאקווינו פירט בכתביו מה היו מטרות הטקס ותוצאותיו, אולם לא תיאר מה התרחש במהלכו.¹² באחד מהם, נטען, למשל, כי באותו יום בקריפטא (חדר האבן), קרא אקווינו פסוקים מתוך "מיסה שטנית" (Satanic mass). בסיפור אחר נטען כי אקווינו ניסה לתקשר עם נשמותיהם של מנהיגים באס. אס. באמצעות מדיטציה ותפילה. כמה שנים לאחר הטקס, אקווינו התייחס ברשימותיו לסיפורים אלה. לדבריו:

הספרות הפנטסטית הזו היתה מעורפלת ולא מדויקת, והיא נכתבה מתוך בורות. אני חושב שהדבר היחיד, שהיה ידוע לסופרים, הוא שהטירה היתה בעלת חשיבות מיסטית בשביל הימלר, שהתעניין באוקולטיזם ובהגות קדומה, ולכן קל היה להם לשער כי "טקסים שטניים" (Satanic rituals) (מונח שנעשה בו שימוש במתירנות ובחוסר דיוק) נערכו במקום.

⁹ Mattias Gardell, *Gods of the Blood: The Pagan Revival and White Separatism* (Durham, 2003); Goodrick-Clarke, *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism, and the Politics of Identity*, p. 214-215.

¹⁰ Michael Aquino, *The Church of Satan*, (San Francisco, 2009), <http://www.xeper.org/maquino>.

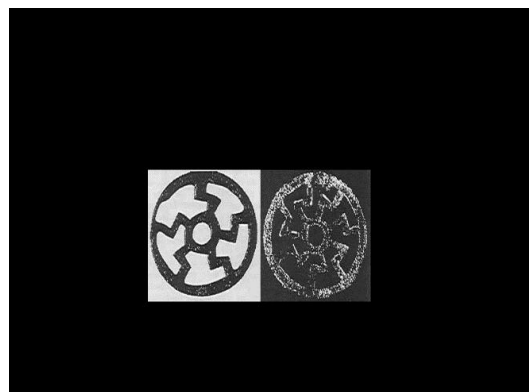
¹¹ Chris Mathews, *Modern Satanism. Anatomy of a Radical Subculture* (Westport, 2009), p. 86-87.

¹² Daniela Siepe, "Die Rolle der Wewelsburg in der phantastischen Litterature" in Esoterik und Rechtsextremismus nach 1945", in Schulte (ed.) *Die SS, Himmler und die Wewelsburg*, p. 500.

הימלר כונה בסיפורים אלה "איש השטן" (Satanist), אף על פי שהדבר לא היה ולא נברא. אני לא חושב שאפילו אוקולטיסטים כמו הימלר או רודולף הס (Hess) היו מחשיבים עצמם "שטניים" כלל וכלל... כשביקרתי בוולסבורג היתה לי הערכה עמוקה לחשיבותו של המקום וחשתי את העוצמה שקורנת ממנו, שאותה חש הימלר בזמנו, במיוחד מהמגדל הצפוני.¹³

אקווינו טען שבגרמניה הנאצית עסקו רבות במאגיה שחורה על כל סוגיה וענפיה, גם אם הנאצים לא היו מודעים למאפייניה השונים, שבאו לידי ביטוי בפעילותיהם. האס. אס., כך הוא טען, עסק במאגיה שחורה בדרגה גבוהה יותר, לפי הקריטריונים של "מקדש הסת".

כך, לקראת סוף המאה ה-20 הפכה טירת וולסבורג לסמל מיסטי מרכזי בשביל כתות נאו-נאציות, במיוחד באירופה ובקרב צעירים.¹⁴ ה"שמש השחורה" (Black Sun), למשל, סמל דתי קדום, שאומץ בידי קבוצות פולקיסטיות וימניות בסוף המאה ה-19, נמנה עם עיטוריה של הטירה. הוא מקשט רצפה ב"ולהלה" (היכל המתים בנורדית עתיקה), שבמגדל הצפוני של הטירה והיה אהוב על חברי האס. אס. מתום המלחמה ועד היום מקיימות קבוצות נאו-נאציות בגרמניה, בריטניה, ניו זילנד וסקנדינביה דיונים נרחבים על סמל זה ועל משמעותו.¹⁵ להקת הנאו-פולק הבריטית "Sol Invictus" [מקור השם הוא בפולחן הרומי של "סול אינוויקטוס", אל השמש הבלתי-מנוצח], שמנהיגה טוני וויקפורד (Wakeford), היה חבר בחזית הלאומית הפאשיסטית הבריטית, עסקה רבות בשמש בשיריה, שגדושים ברמזים למיתוס השמש השחורה. בשיר "שחר שחור" (Black Dawn) נכתב למשל: "שחר אפל ליום אפל / חפרנו את קברינו / את כל שהיה לנו איבדנו / השמש נעלמה, הגיע הכפור / מחסל את השדות ואת התירס / מחסל את ילדינו לפני שנולדו". בשיר אחר נכתב: "בדמות אבירי השמש שבים אנו הביתה / אנחנו נהיה האצולה החדשה / נצרים נדירים למעמדנו / התייתמנו והמסע היה ארוך / האפלה לא הצליחה לשאוב אותנו לתוכה / התרוממנו / ילדי השמש".¹⁶

מימין: סמלי "השמש השחורה". משמאל: רצפה של חדר בטירת וולסבורג, שמקושטת ב"שמש שחורה"

¹³ Ibid.

¹⁴ Daniel Wollenberg, "Defending the West: Cultural racism and Pan-Europeanism on the far-right", *Postmedieval: a journal of medieval cultural studies* 5, (2014), 308-319; Siepe, *ibid*; Goodrick-Clarke, *Black Sun*.

¹⁵ Goodrick-Clarke, *Black Sun*, 189-210.

¹⁶ Ibid, 150.

פנטזיות ומיתוסים במוזיקה הפופולרית

בעשורים האחרונים, "אפקט וולסבורג" בא לידי ביטוי בתרבות הפופולרית בז'אנר מוזיקלי, שמכונה נאו-פולק.¹⁷ מאז תחילת שנות ה-90 של המאה הקודמת, הפכו מדינות רבות באירופה למוקדים של תת-תרבות נאו-פולק ופגאניות בקרב צעירים. המוזיקה של להקות אלו, המילים של השירים שלהן והצהרותיהם של חבריהן מבטאות סלידה מהחברה המודרנית הרציונלית לצד נוסטלגיה לעבר ומשיכה לאפל ולמוות.

מחאתם של האמנים מתאפיינת באסתטיקה פשיסטית מיליטנטית ובביקורת על החברה בת זמננו, שנתפשת בעיניהם כשטחית וחד-ממדית. במוזיקה פופולרית, כפי שנכתב בספרון שמצורף לאוסף שירי הנאו-פולק "מחפשים את אירופה" (Looking for Europe), "תת-תרבות הנאו-פולק ממוקמת בין הסצנה הגותית, סצנת ה'דארק ווייב' (Dark Wave) וחוגים של חסידי "נויז מוזיק" (Noise Music) אוונגרדית".

אזכורים ספרותיים, מיתיים, אזוטריים והיסטוריים הופכים ביצירותיהם של אמני הנאו-פולק למרכזיים בזכות עיבודם לתמות מוזיקליות ואסתטיות, שמחברות ביניהם יותר מאשר שפה מוזיקלית משותפת.¹⁸ לא כל שיר, להקה, יוצר או מעריץ של ז'אנר זה מזוהה עם הפשיזם, והשימוש בסמלים ודימויים פשיסטיים או גזעניים אינו נחלתו הבלעדית של הנאו-פולק.¹⁹ גם בכמה קליפים של להקות פאנק ואינדסטריאל כמו "Bound of Glory", "Skrewdriver", "Landser" ו-"Kolovrat" יש שימוש בצלבי קרס או למשל, בסצנות מסרטי "אינדיאנה ג'ונס", שבהם מופיעים נאצים, שמחפשים זהב.²⁰

ואולם, מתת-תרבות זו צומחים לעיתים אלמנטים פשיסטיים ונאו-נאציים, שמזוהים עם הימין הקיצוני. להקות רבות ורבים ממעריציהן מכירים היטב את ההיסטוריה של התנועה הנציונל-סוציאליסטית והשואה, וכפי שטוענת אמילי טרנר-גראהם (Turner-Graham), הם מתרגמים את הידע העומד לרשותם לטובת שימוש נרחב בדימויים נאציים. לדבריה, הלהקות ומעריציהן ליקטו

¹⁷ "Paganism," in Anthony Grafton and Glenn W. Most, (eds.), *The Classical Tradition* (Cambridge, 2012), p. 675-679.

¹⁸ "Looking for Europe. The Neofolk Compendium", Prophecy Productions CD, ASIN: 393687803X 2005, p. 40.

¹⁹ Kirsten Dyck, "White Power Music and the Memory of the Holocaust", Klimczyk Wojciech and Agata Swierzowska (eds.) *Music and Genocide* (Frankfurt, 2012), p. 121-138.

²⁰ See: Kirsten Dyck, *Reichsrock: The International Web of White-Power and Neo-Nazi Hate Music* (New Brunswick, 2016).

ידע זה תוך שיתוף פעולה מקיף ביניהם.²¹ הלהקות מאוחדות סביב שאלת הזהות האירופית: הן מתנגדות לקליטת פליטים ומהגרים מוסלמים ביבשת, לדמוקרטיה ולניאו-ליברליזם, והן משתמשות בסמלים נאציים כדי למחות נגד "ההומוגניזציה של אירופה", כסוג של מרד רומנטי באירופה הרציונלית, הרב-תרבותית והמתקדמת.²²

דגלאס פירס (Pearce), מנהיגה של אחת הלהקות המוכרות והשנויות במחלוקת בז'אנר, "Death in June", טען למשל ש"לא משנה על איזו סצנה מדובר... המונח 'אירוצנטריות' (Eurocentrism) מוכרח להיכלל בה".²³ ריצ'רד לווייטן, מנהיגה של להקת רוק אחרת בסצנה האירו-פגאנית, "Ostara", אמר בהקשר זה: "לשחק בתפקיד פרקליט השטן של התנועה השטנית ביותר בהיסטוריה עדיין נחשב לכפירה".²⁴

היוצר הבריטי פול רולנד (Roland) נשאל מה מושך אותו ברוע של הנאציזם וענה: "הסיבה לכך כרוכה בעובדה שאני רואה במה שקיים מעבר לעולם הזה דבר-מה חיובי... ואני מבין אחרת את טבעו של מה שמכונה רוע". בויד רייס (Rice), דמות מפתח בסצנת הנאו-פולק, הסביר את משיכתו למדים הנאציים, לצלב הקרס, ל"שמש השחורה" ולסמלים אירופיים פגאניים נוספים וציין כי הסיבה לכך טמונה ב"טבע האסתטי שלהם".²⁵ אריק גליבה האמריקאי, (Gliebe) מנהיג "הברית הלאומית" (National Alliance) האנטישמית, שברשותה חברת תקליטים וכמה להקות רוק, הכריז על סלידתו ממוזיקת פאנק וכי הוא מעדיף "לרקוד ואלס לצלילי יוהן שטראוס כדי להביע את גאוותו האתנית-הגברית".²⁶

הלהקה הבריטית "Ostara" (שקרויה על שם אלה פגאנית גרמאנית) ולהקות דומות אחרות עושות שימוש בנאציזם לא משום שהן מאמינות במסרים הפוליטיים והאידיאולוגיים של היטלריזם, אלא משום שהן רואות בו אמצעי להטלת ספק בהווה ובאופיין של התרבויות האירופיות העכשוויות, לתיאור ה"אינטררגנום" (Interregnum), תקופת מעבר מנוונת, שבמקרה זה מיוחסת לתקופה בין העבר האירופי ההרואי לפני המחצית השנייה של המאה העשרים לתחייתו העתידית, ולמתן ביטוי

²¹ Emily Turner-Graham, "Keep feeling Fasci/nation': Neofolk and the Search for 'Europe'", in: Sara Buttsworth and Maartje M. Abbenhuis (eds.), *Monsters in the Mirror: Representations of Nazism in Post-war Popular Culture* (Santa Barbara, 2010), p. 204.

²² Umberto Eco, "Ur-Fascism", *New York Review of Books*, June, 22, 1995.

²³ "Looking for Europe. The Neofolk Compendium", p. 43.

²⁴ Sara Buttsworth and Maartje M. Abbenhuis, "Introduction: The Mundanity of Evil: Everyday Nazism in Post-War Popular Culture", *Monsters in the Mirror: Representations of Nazism in Post-war Popular Culture*, p. 33.

²⁵ Paul Rolland, "Interviews 1980-2010", booklet attached to his CD *In Memorium*, p.49.

²⁶ Pieslak, *Radicalism and Music*, 64

לקול מחתרתי, שיוצא נגד "התפוררותה של אירופה הלבנה".²⁷ כפי שטוען אנטון שקובסטוב (Shekhovtsov): "הביטוי הסגנוני הספציפי של האינטררנגום שוכן מחוץ לגבולות המוזיקה [של להקות הנאו-פולק] עצמה. בעוד שניתן לראות, ובצדק, את דימויי החורבן, שמודפסים על עטיפות אלבומים והספרונים המצורפים אליהם כאזכורים לתמה של מות אירופה, נדמה כי הגיוני יותר בייחוד לאור הפופולריות האדירה של הוגה הדעות יוליוס אבולה (Evola) [פילוסוף ומיסטיקן איטלקי, שהיה מקור השראה לקבוצות נאו-פשיסטיות באיטליה לאחר מלחמת העולם השנייה]²⁸ בקרב אמנים אפוליטאקים [שמתייחסים למרכיבי הליבה של הפשיזם, אולם מתנערים מפעילות פוליטית]²⁹, לקשור דימויים אלה דווקא לנושא של 'תקופת מעבר'.³⁰

האירוצנטריות באה לידי ביטוי בחוגים אלה גם במשיכה לצפון-אירופה. סמלים ומוטיבים נורדיים נוכחים בקביעות בסצנת הנאו-פולק. כפי שטוען סטפאן פרנסואה (Francois), חברי הלהקות שהוזכרו עד כה מאמינים "כי הציוויליזציה האירופית צמחה בראשיתה בצפון אירופה. בחסות אמונה זו הם מנכסים לעצמם רעיונות גרמאניים גזעניים, שמקורם בתחילת המאה ה-20, ודוגלים בתיאוריה, שלפיה מקור הציוויליזציה האירופית הוא נורדי. בנוסף, הם מגלים עניין באחדות האתנית של האירופים שמוצאה בנדודי שבטים קדומים מצפון הודו ופרס".³¹

בנוסף לדימויים, האגדות והמיתוסים של צפון היבשת, מוזיקת הנאו-פולק מתייחסת לעיתים ישירות לתנועות פשיסטיות, להוגים פרוטו-פשיסטים ולאגדות וגיבורים גרמאנים, בדומה לתרבות הוויזואלית של הרייך השלישי ושל האס. אס. אלה הם מאפייניו של "אפקט וולסבורג", שבאים לידי ביטוי בשיירה ובהופעותיה של הלהקה הבריטית, Death in June.

²⁷ כמה להקות נאו-פולק שואבות השראה מספרו של אוסוולד שפנגלר, *שקיעת המערב* (Der Untergang des Abendlandes), שיצא לאור בשני כרכים ב-1918 וב-1922. הן משתמשות במוטיב החוזר של שקיעה, התפוררות וניון של המערב כדי להזהיר מפני "מותה" כביכול של אירופה הלבנה בהווה בעקבות כניסת מהגרים לא-לבנים ליבשת. אפשר למצוא שירים שכותרתם "מות המערב" באלבומים של להקות כמו: Death in June, Sol Invictus ועוד. אבולה היה הוגה דעות איטלקי, שהיה מקורב לחוגים פשיסטיים וגם להימלר. הוא האמין ברעיונות מיסטיים איזוטריים, שמקורם במזרח הרחוק וניסה לשלבם בתורה הפשיסטית. ספרו החשוב ביותר הוא *Revolt Against the Modern World* (מרד נגד העולם המודרני), שיצא לאור באיטליה ב-1934.

²⁸ במוזיקה אפוליטקית (Apoliteic Music) המסר האידאולוגי כולל התייחסויות מובהקות או מרומזות למרכיבי הליבה של הפשיזם. ואולם, בד בבד, היא מתנערת מכל ניסיון ליישם את מסר זה באמצעות פעילות פוליטית. ראו: Anton Shekhovtsov, "Apoliteic music: Neofolk, Martial Industrial and 'Metapolitical Fascism'", *Patterns of Prejudice*, Vol. 43, No. 5, (2009), p. 431–457; Anton Shekhovtsov and Paul Jackson (eds.), *White Power Music: Scenes of Extreme-Right Cultural Resistance* (Ilford, 2012); Anton Shekhovtsov, "European Far-Right Music and Its Enemies", in: Ruth Wodak, John E. Richardson (eds.), *Analyzing Fascist Discourse: European Fascism in Talk and Text* (London, 2012), p. 277–296.

³⁰ Anton Shekhovtsov, "Apoliteic music: Neofolk, Martial Industrial and 'metapolitical Fascism'", *Ibid.*, Mark Sedgwick, *Against The Modern World: Traditionalism and The Secret Intellectual History of The Twentieth Century* (Oxford, 2006). Peter Webb, "Statement on Neo-Folk and Post-Industrial Music", see: <http://www.whomakesthenazis.com/2010/10/peter-webb-statement-on-neo-folk-and.html>

³¹ Stéphane François, "The Euro-Pagan Scene: Between Paganism and Radical Right", *Journal for the Study of Radicalism*, Vol. 1, No. 2, 2007, p. 47.

סצנת הנאו-פולק הפגאני ולהקת "Death in June"

בני אירופה
מאסו בליברליזם
בני אירופה
כבולים בשלשלאות הקפיטליזם
על גבי לוח השיש של יאלטה
נטבחה
אימא אירופה³²

ואז סוגרת עלי בדידותי
לכן אני שותה יין גרמני
וצולל אל תוך חלומות על חיים אחרים
וזמנים טובים יותר³³

"Death in June" ("DiJ") היא להקת רוק בריטית, שהוקמה ב-1981 ומשלבת בין מוזיקת נאו-פולק, דימויים הקשורים לנאציזם ולפשיזם, הצהרות גזעניות וזיקה לנאו-פגאניות, ולמסורת אזוטריית. כך למשל, הלהקה, שמתעניינת בעיקר בסמלים ושירים נאציים, העלתה באוב שיר נאצי מפורסם בשם "שיר הורסט וסל"³⁴ (Horst Wessel Lied) באחד מאלבומיה. שמה של הלהקה הוא אזכור ישיר ל"ליל הסכינים הארוכות", שבו טבחו ב-30 ביוני 1934 חיילי האס. אס. בבכירי האס. אה.

זו לא להקת רוק נאו-נאצית טיפוסית: חבריה לא לובשים חולצות שחורות ולא מגלחים את ראשם ולא מרבים לחשוף בפומבי את עמדותיהם הפוליטיות. עם זאת, בדומה ללהקות נאו-פולק אחרות, הם תומכים באופן גלוי באידאולוגיה ובאסתטיקה הפשיסטית. השימוש שעושה הלהקה בסמבוליזם פגאני ופשיסטי, ועיסוקה בנושאים כמו דקדנטיות, שחיתות ואוקולטיזם, חורגים מעבר לניסיון האמנותי לעורר זעזוע ומנוצלים לעתים בידי אוהדי הפשיזם והנאציזם.

חברי "DiJ" עושים שימוש חוזר ונשנה בסמלים וסימנים נאציים ופשיסטיים באלבומיהם ועל הבמה, בהם "ראש המוות" (Death's Head), סיכה שאותה ענדו חיילי האס. אס. על מדיהם; אלג'יז (The Life Rune), סמל פגאני של הרונים, שבטים צפון-אירופיים קדומים, שאומץ בידי ארגונים פשיסטים; "ראש המוות" בצירוף הכותרת "אנו נוסעים מזרחה" ("We Drive East") ו"השמש השחורה"; השיר "A Rose for SD" מתוך אלבומם "Ostenbraun" (שהופק בשיתוף עם הלהקה "Joyaux de la Princesse"), מוקדש, כך נראה, לשירות הביטחון הנאצי, האס.ד.ה. (SD-Sicherheitsdienst); בעטיפה

³² DiJ, "Sons of Europe", *Burial* (London: Leprosy Discs, 1984).

³³ DiJ, "Runes and Men", *Brown Book* (London: New European Recordings, 1987).

³⁴ Stéphane François, "The Euro-Pagan Scene: Between Paganism and Radical Right", *ibid.*, p. 40.

של אחת הגרסאות לאלבום מופיעה תמונה של חייל בוואפן אס. אס. (Waffen SS), ובעטיפה אחרת מופיעה תמונה של "חנית הגורל" (The Spear of Destiny), סמל אוקולטי מפורסם.

מימין: סמל "ראש המוות" (Totenkopf). במרכז: עטיפת אלבום של להקת "Death in June". משמאל: היינריך הימלר. צילומים: עורך היילברונר, מיכאל המינסון (פליקר), הארכיון הפדרלי הגרמני.

כך מתוארות הופעה של הלהקה והאידיאולוגיה שלה במאמר, שפורסם ב"דם וכבוד" (Blood and Honor), רשת בינלאומית, שנוסדה בבריטניה בשנות ה-80, ומקדמת מוזיקה נאו-נאצית:

שני גברים לבושים במדים של האס. אס. עולים על הבמה ומתחילים לנגן מקצב צבאי. הם הולמים בחוזקה על תופי טימפני, שעטופים בדגלי טוטנקופף (Totenkopf)... וכך חרב עלי עולמי המוזיקלי לפני 25 שנים. זו היתה "DiJ", הלהקה שירתה את יריית הפתיחה. להקות רבות, בהן "Der Bluthrasch" ו-"Above the Ruins" (שקודמה על ידי כתב העת לנוער של 'החזית הלאומית' [מפלגת ימין-קיצוני בריטית], 'בולדוג'), צצו בעקבותיה. השימוש בצילומים של חיילי אס. אס., באלפבית רוני [ששימש לכתובת שפות גרמאניות עתיקות] ואפילו ב"שיר הורסט וסל", שהתנגן בפטיפון משייכים להקות אלו לימין. 'אני חושב ש"השמש השחורה" היא למעשה הדגל של עמי אירופה האבלים. הדגל (של האיחוד האירופי) צבוע בצבעים כחול, כסף וזהב. זהו הדגל האמיתי של אירופה המאוחדת והוא לז'אנר זה ממשיכות לקדם מארשים צבאיים דומים, וההיסטוריה של תנועות פשיסטיות ונציונל-סוציאליסטיות מושכות את תשומת ליבם של יותר ויותר מאזינים.³⁵

"DiJ" מאמצת לחיקה גם שירים והמנונים נאציים. כאמור, באלבום "Brown Book", הלהקה כללה את "שיר הורסט וסל", שירה הרשמי של המפלגה הנאצית. בנוסף, פזמון השיר "Circo Massimo" מאלבומה "Take Care and Control" לקוח מתוך מרש פשיסטי, ואלבומה "Operation Hummingbird" נקרא על שם "ליל הסכינים הארוכות". מלבד פעילותם הפסאודו-אוקולטית שתוארה לעיל, חברי הלהקה ואמנים נוספים, חלקם בעלי נטיות פשיסטיות מתקופות שונות כגון בויד רייס, דרנייר ווולונטה (Volonté) וחברי הלהקות "Les Joyaux de la Princesse" ו-"Krepulec", נוהגים ללבוש מדי צבא או מדים בעלי סממנים צבאיים בהופעות או בצילומים. הם מדגישים את הדימוי המוזיקלי והלירי, שמסמל את היותם "חיילי תרבות", שמתחזקים את המאבק נגד "עידן ההתנוונות והדמוקרטיה".³⁶ ב-2005 הצהיר דגלאס פירס: "אני מאושר... משום שאני רואה כי

³⁵ See: <http://www.whomakesthenazis.com/2012/11/james-cavanagh-death-in-june-coming-to.html>.

³⁶ Anton Shekhovtsov, "Apoliteic music: Neofolk, Martial Industrial and 'Metapolitical Fascism'", *ibid.*, p. 445.

'Death in June' תופסת מקום חשוב בתחיית התרבות האירופית. אני מרוצה מתקומת האלים והסמלים הקדומים (Old Gods and Old Symbols).³⁷

ב-1992, בזמן מלחמות יוגוסלביה, ניהל פירס מסע התעמולה למען פן-אירופיות לבנה (Pan-European propaganda) וביקר כוחות קרואטים, שביצעו טיהור אתני באזורים, שבהם היו מיעוטים סרבים. פירס ערך כמה הקלטות חיות בקרואטיה ולאחר מכן הוציא אלבום כפול שכלל הקלטות אלו ונקרא "Something is Coming: Live and Studio Recordings from Croatia" ("משהו קרב ובא: הקלטות חיות והקלטות סטודיו מקרואטיה"). בעטיפת האלבום הודפס דגלה של קרואטיה. ההכנסות ממכירת האלבום הועברו לבית חולים קרואטי. באותה שנה ביטלו חברי הלהקה את הופעתם בפסטיבל המוזיקה "Dark Xmas", שהתקיים בהמבורג, וסירבו להשתתף בו לאחר שהמארגנים גינו בהודעה לתקשורת שורה של מתקפות שהוציאו לפועל פעילים פשיסטים נגד מחנות פליטים בגרמניה. הלהקה סירבה גם להופיע ב-The Festival of Darkness ב-1994 מפני שמארגניו חרטו על דגלם להילחם בגזענות ובנאו-נאציזם. באלבום שיצא ב-1996 כמחווה ללני ריפנשטאהל (Riefenstahl) נכללו כמה שירים של הלהקה. אלבום זה הופק בידי VAWS, חברת תקליטים ימנית, שהקים פעיל הימין ורנר סימנק (Symanek). VAWS הפיקה גם אלבומי מחווה דומים לאמנים נאציזם אחרים כמו הפסל ארנו ברקר (Breker) והפסל יוזף תוראק (Thorak).

"Dij" נמשכת לעמודיו האפלים של ספר ההיסטוריה האירופית, ובמיוחד לאזוטריות של האידיאולוגיה של האס. אס. "רומנטיקה שחורה" זו מתמקדת במציאת קשרים כביכול בין האס. אס., האוקולטיזם של האס. אס. ותורת הנסתר ובמשיכה לפגאניות. כפי שטוען סטפאן פרנסואה:

החזרה לפגאניות (מאז שנות ה-70) מאפשרת את התפתחותה של השקפת עולם חדשה, שונה באופן קיצוני מזו שלנו, שהיא מורשת של המסורת היהודית-נוצרית ושל תקופת ההשכלה. חזרתה של הנפש לפגאניות מתאפשרת מאחר שבחברה המערבית קיימת חזרה בלתי מודעת לקיום פגאני... פגאניות דתית היא בבירור תוצאה של מורשת רומנטית, במיוחד לאור דחייתה את ההשכלה, את הליברליזם, שצמח ממנו, ואת הטכנולוגיה המודרנית... לכן קיים, בקרב נאו-פגאניים משני צדדיה של המפה הפוליטית רצון לחזור לפגאניות השבטית של חברות מסורתיות, שמקיימות את עצמן במסגרת היחידות הגדולות יותר. הרעיון הדמוקרטי של הנאו-פגאניות מתבסס למעשה על מערכת שנוצרה בהשפעת חזון אידיאליסטי של מערכות חברתיות מהעת העתיקה, במיוחד בקרב העמים הקלטיים והגרמאניים – מערכת אורגנית אירופית.³⁸

שיר של "Dij" בשם "Bloody Victory" הוא דוגמה טובה לתפישת עולם זו. בשיר נכתב: "לאורך

³⁷ Erin Powell, "Interview with Douglas Pearce", *Heathen Harvest*, 2005, see:

http://www.deathinJune.org/modules/mediawiki/index.php/Interview:2005-Heathen_Harvest.

³⁸ Stéphane François, "The Euro-Pagan Scene: Between Paganism and Radical Right", *Ibid.*, p. 42-45.

ההיסטוריה החיוורת שלכם / ישו מורה לנו לדמם / ניצחון הדם... מרוסק בפינה / חודר והמום... /
החזירה התשושה של מריה / ישו דורש ממני לנצוץ? / ניצחון הדם / ניצחון הדם / לוקי³⁹ מורה לי
ללקט / הורה!⁴⁰ לצד אזכורים של דמות מהמיתולוגיה הנורדית כמו לוקי, יש בו ביקורת על
הנצרות, שמונעת משקר ושחיתות ומונעת הכרה בערכו האמיתי של האדם.

אמילי טרנר-גרהם, שחוקרת את הנאו-פגאניות, מציינת שבדומה ל"DiJ", להקות נאו-פולק נוספות
אימצו שמות ומושגים נאציים מוכרים, בהן "ציר הדמים" (Blood Axis), "לופטוואפה" (Luftwaffe),
"קאפו" ו"כוח באמצעות שמחה" (Strength through Joy).⁴¹

סמלים רוניים עתיקים מעטרים את עטיפות האלבומים של הלהקות ואת אתרי האינטרנט שלהן
לצד סמלים של האס. אס. באלבומה של "DiJ", "לילה וערפל" (Night and Fog) מ-1991 (שם קוד
להוראה של היטלר להוציא להורג מתנגדי משטר), מופיעים על העטיפה מנהיג האס. אה. ארנסט
רהם (Röhm) ואנשי אס. אס. באלבום "הספר החום" (Brown Book), רמז לבית החום, שבו שכנו
משרדי המפלגה הנאצית במינכן) מופיע סמל "ראש המוות" (Totenkopf) של האס. אס. הלהקה
האוסטרית "Der Blutharsch" גייסה לשורותיה סמל של צלב הברזל, עיטור גרמני שהוענק על גבורה
בקרוב במאות ה-19 וה-20, ואות רונית פגאנית בשם "סיג" (Sig), ששימשה תג יחידה של האס. אס.
הלהקה נהגה להופיע לאור אבוקות בוערות ולצליל המרש, בשעה שחבריה לבושים במדים צבאיים,
מכנסי רכיבה, מגפי עור, רצועות עור שהצטלבו על חזותיהם וחולצות שעל שרווליהן סמלים רוניים.

דוגמא לרושם שהותירו סמליה האפלים של "DiJ" על צעירים באה לידי ביטוי בציטוט של אחד
ממעריציה: "אני נמשך לאפלוליות שבאה לידי ביטוי במוזיקה, בדימויים ובמילים של 'Death in
June'... כנראה שמשוהו שם הזכיר לי את משחקי המלחמה ששיחקתי בילדותי... לאחר שקראתי
ציטוטים בראיונות ועיתונים הסקתי שחברי הלהקה מתעסקים בחקירת צדו האפל של טבע
האדם".⁴² מעריצים אחרים תיארו את המוזיקה של הלהקה כ"מוזיקה שטנית לילדים טובים".⁴³

אחד ממאפייני השירים של "DiJ" ושל הסצנה הנאו-פגאנית הוא האתנוצנטריות: התמקדות
באירופה (במיוחד באזוריה הצפוניים), בימי הביניים ובגינוי החברה הרב-תרבותית, שנתפשת

³⁹ לוקי היא דמות מיתולוגית נורדית, שעוברת על חוקי הטבע ועל כללי ההתנהגות המקובלים.

⁴⁰ DiJ, "Blood Victory", *The World That Summer* (NER, 1986).

⁴¹ Emily Turner-Graham, "Trauermarsch: German history as remembered by the Extreme Right", *Reconstruction*, Vol. 10, No. 4 (2010).

⁴² John Eden, "What Ends When Symbols Shatter? My Times as a Death in June Fan", see: <http://www.whomakesthenazis.com/2010/11/what-ends-when-symbols-shatter-my-time.html>

⁴³ Doug Brunell, "Satanic Music For Good Children", see: <http://satanicmusicforgoodchildren.blogspot.co.il/2012/05/more-death-in-june.html>

בעיניהם כהתגלמות שקיעתם של ערכים אירופיים ושל ניצחון הכוח המשחית של האוניברסליות, ההומוגניזציה ועירוב התרבויות האירופיות.⁴⁴ המונחים "אירופי" ו"מערב", אינם מוגבלים לאזורים גיאוגרפיים בלבד, אלא נטענים גם במשמעויות אתניות, לאומניות וגזעניות.

דוגמא אחרת לכך, כפי שמציין סטפאן פרנסואה, היא אלבום שנקרא "Notre domicile est l'Europe" (הבית שלנו הוא אירופה) אוסף נאו-פולק מ-2001, הכולל שירים של להקות אירו-פגאניות ואחרות. חברת התקליטים Thagkasז הפיקה אותו ומועדון המעריצים של "DiJ" שיווק אותו. באותה שנה הוציאו המועדון וחברת התקליטים אוסף של שלושה תקליטי ויניל, בעל אופי פן-אירופי, שכותרתו "Der Waldgänger". שם זה נלקח מתוך מאמר מפורסם של ארנסט יונגר מ-1951, שבו הוא דוחק בקוראיו לחיות חיים טהורים ופשוטים ביער. היער סימל בשבילו "יישות על-זמנית" או "אגו", ובאמצעות נסיגה למעמקיו, יכול המשוטט ביער (Waldgänger) להתנגד לשחיתות המוסרית של "תקופת המערב" האירופית (אירופה של שנות ה-50, לאחר תבוסתה של גרמניה הנאצית), הטומנת בחובה את שקיעת המערב.⁴⁵ השירים של "DiJ" עוסקים בסוגיות דומות, כמו למשל, השיר "מות המערב":

הם יוצרים את הסרט האחרון
אומרים שהוא הטוב ביותר
ואנחנו עזרנו כולנו ליצור אותו
הוא נקרא "מות המערב"
הילדים מ"תהילה" יהיו שם כולם
קוקה-קולה בחינם במיוחד בשבילך!
וכל הקופים מגן החיות
האם יהיו גם הם ניצבים?
הם יוצרים את הסרט האחרון
אומרים שהוא הטוב ביותר
ואנחנו עזרנו כולנו ליצור אותו
הוא נקרא "מות המערב"
כוכב זורח בשמיים הצפוניים שלנו
ועליו אנו צלובים
שרשרת זהב עוטפת את העולם הזה
השקרנים הם אלה ששולטים בנו⁴⁶

⁴⁴ Stéphane François, "The Euro-Pagan Scene: Between Paganism and Radical Right", *Ibid.*, p. 46.

⁴⁵ Ernst Jünger, "Retreat into the forest", *Confluence*, Vol. 3, No. 2 (1954), p. 127-142. Anton Shekhovtsov, "Apoliteic music: Neofolk, Martial Industrial and 'Metapolitical Fascism'", *ibid.*, p. 444-445.

⁴⁶ DiJ, "Death of the West", *Burial* (London: Leprosy Discs 1984).

סיכום

"אפקט וולסבורג" הוא שם כולל להשפעה של דימויים אוקוליטיים, גותיים, ופגאניים, שנכרכים עם סיפורים, עובדות וסמלים, הקשורים לנאציזם. הטירה היא הסמל האולטימטיבי לשילוב שכזה, החל מהמבנה הגותי והאגדות הקדומות עליה ועד האגדות המודרניות על תכניותיו של הימלר ועל הטקסים הסמי-פגאניים, שהתקיימו שם. לאחר מלחמת העולם השנייה הפכה הטירה למוקד משיכה לקבוצות נאו-נאציות, לכתות שטן, ולארגונים ובני אדם, שקוראים לתחייתה של אירופה הלבנה. עולם הדימויים, שאצור בטירה, נפוץ במוזיקה ובתת-תרבויות שונות, במיוחד בקרב כמה להקות נאו-פולק, שמזדהות גם עם האסתטיקה של וולסבורג וגם עם האידיאולוגיה, שדבקה בה.

סמלים אוקוליטיים, שאומצו בידי הנאצים, כמו "השמש השחורה", אלפבית רוני ועוד ממשיכים למשוך רבים גם היום, והם מותירים את חותמם על התרבות הפופולרית המערבית. להקות רבות מאמצות סמלים פגאניים, שאומצו בידי הימלר וממשיכיו, ונמשכות לטכנופוביה, למיסטיקה ולסימבוליזם של ימי הביניים. הסמלים הפגאניים והנאציים ואגדות ומיתוסים על הנאציזם אפשרו להרכבים מוזיקליים שונים לבטא במילים, במוזיקה ובאסתטיקה את חוסר שביעות רצונם מחיי התרבות העכשוויים באירופה.

כך, תת-תרבות מוזיקלית זו נעזרת בדימויים ובמיתוסים הללו כדי לבטא את כיסופיהן לאירופה אחרת – לבנה ושבטית, וכדברי סוזאן סונטאג, "מאפשרת לנאציזם לחדור אל הרפרטואר הנרחב של האיקונוגרפיה הפופולרית."⁴⁷ סונטאג, במאמר שכתבה על ריפנשטאהל, טענה כי יש לסנן את האידיאולוגיה הפוליטית הרעילה של תת-תרבות הנאו-פולק והפגאניות, ולהותיר אך ורק את הערכים האסתטיים שלה. ואולם, היכולת של המוזיקה לחבר בין בני אדם וההתפשטות המהירה שלה באינטרנט ממחישות עד כמה מסוכן השילוב בין נאו-פולק, נאו-נאציזם ותרבויות פופ-רוק מהימין הקיצוני ועד כמה מסוכנת המורשת של "אפקט וולסבורג".

פרופ' עודד היילברונר הוא פרופסור ללימודי תרבות במכללת שנקר ומרצה באוניברסיטה העברית בירושלים ובמרכז הבין-תחומי הרצליה.

⁴⁷ Susan Sontag, "Fascinating Fascism", *The New York Review of Books*, February 6, 1975, p. 79.